

Tragikus ragyogás

Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma

Baka István költészete egyike azoknak az ismert és mégis rejtett értékeknek a magyar irodalomban, amelyeknek maradandó volta korán bizonyossá vált a szűkebb szakma számára, s amelyeknek igazán nyilvánossá válása, befogadása mégsem valószínű. Baka körül nincs botrány, nincs politikai pikantéria, nem az aláíró fajtából, a magukat jól eladni képesek közül való. Ő csupán jó verseket ír, voltaképpen pályakezdő kora óta fölismerhető, az első pillanattól kezdve jellegzetesen egyéni és kiforrott, s az évek során mégis egyre letisztultabb, kiérleltebb hangon. Ez azonban éppen tisztaságában, kiegyensúlyozottságában megjelenő hagyományos volta, divatok felé nem hajbókoló következetessége által nem csatolta egyetlen csoporthoz, csapatos érdekvérvényesítésben kiemelkedő asztal-vagy más társasághoz.

Tautológia, de tény: e versek sorsa abban a visszafogott személyiségben gyökeredzik, ahol ez a költészet is születik. A személyiség ebben a műben rejtekezve jelenik meg, még a leglíraibb lírai kitárulkozásban is meghatározó a visszafogottság, az emberi-költői szemérem, ami által átszilárdodik a sebzettség és az öröm, a kín és a kéj: hiszen ezek, bármennyire határozott lény élményei is, a maguk teljességében egyetemesek, s e teljességnek egy-egy ember csak egy részét élheti meg. Baka számára azonban az ebben rejlő esetlegességnél többet jelent az egyedi és mulandó tényeket transzcendens egységbe emelő teljesség. S ami ebből a szemlélethől adódik: bekövetkezik a költő személyiségének kivonása az élményből, noha ez a távolságtéremelés nem jelent programszerű rejtekezést vagy teoretikus személytelenséget.

Ez a háttérbe húzódás teremtette meg a költő nevének tükörfordításával Sztjepan Pehotnij alakját. Kezdetben csak fordítójaként jegyezte magát, hogy aztán a teljes nyilvánosság előtt is vállalja alakmását, aki azonban olyannyira maga a költő, hogy igazából még alteregónak sem tekinthető.

Baka mostani kötete két részből áll: a „saját” és a Pehotnij-ciklusokból. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lehetne a két egység bármikor összehasonlítható, legalábbis ami a versek költői motívumrendszerét illeti. A különbség csak a megformált élményanyag tárgyi rétegében jelenik meg:

a dolog természeténél fogva a Pehotnij jegyzésű versek műveltségéregegében, táji-képi világában az orosz motívumok vannak túlsúlyban. Az egyiséget azonban mindennél erősebben meghatározza az élményvilág azonossága, az az éjfélete hangoltság, amit csak a kétségbeesés vöröse és a kozmikus távolságból, emberi téren és időn kívülről hunyorgó csillagok érzékelhető, de semmit be nem világító fénye tagol. Ez az a közeg, amelyben Baka költészete születik, az a világ, amely Baka költészetéből formálódik. (Idézhetjük egy régebbi versét: „Én is csak addig vagyok, míg e vers / megírja azt, aki e verset írja”.) Redukált világ, az egyetlen, végső kérdésre fókuszált látás – ahogyan ezt kisebb-nagyobb ingadozással a költő korábbi kötetei is mutatták. Itt azonban talán még szikárabb, még puritánabb eszközhasználat, tisztábban ábrázolva azt az egzisztenciális magányt, amely már szokványosan a modern költészet meghatározó tárgya. Baka képalkotása, a közvetlen valóságselemek kiemelése, metaforává sűrítése kivételesen érzékletes módon tárja föl ennek a krízisnek a kristályszerkezetét. Baka költészete a klasszikus modernség folytatása, a valóság felbomlását nem a költészet felbontásával fejezi ki. Hagyományos abban az értelemben is, hogy szorosan kapcsolódik a magyar költészet tradicionális vonulataihoz: a szörnnyű testamentumát író Adyhoz, a kifogyhatatlan fájdalom Juhász Gyulához, az idillt a legmélyebb szenvedés szorításában különleges erővel felragyogtató Pilinszkyhez. És hát a kortársakhoz, akik a forma fegyelmeiben a parttalanná váló modernitás ellenszerét találták meg: Orbán Ottótól Bertók Lászlóig, Markó Bélától Sziveri Jánosig, s nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy milyen következetesen hűséges a klasszikusan lüktető jambusokhoz is. A legtöbbet azonban a képekre bízta, bár nemcsak a költői képalkotás hagyományos módján. Baka verseinek kivételes festői hatásuk van, költőiségének látomásossága nem pusztán a tudat kivetítése, hanem szinte vizuális élményt kínálón a rögzíthetőség felé közelít. A meghatározottabban a Pehotnij-ciklusban érzékelhető ez. Mintha Tarkovszkij képsorai peregnének, fekete-fehérben. Nagytotálók, köztük egy-egy részlet közelképe, az aranymetszés végső nyugalma kompozíciójával. Föld, ég, köztük a horizont lezárt határtalansága, levéltelen ágak, akárha csontváz. Iszonytató és mégis varázslatos, kicsinység és a végtelenség kettős tükre.

„Vendég vagyok még e világban” írja. Egy ismeretlen úr – tehetjük hozzá Kosztolányival. De ismeretlen-e? S ha megismerhető: hol? Hogyan? Fenyegetés-e ez vagy biztatás? Válasz persze nincs, mert nem lehet – és mégiscsak válaszolni kell, mert nem válaszolni sem lehet. „Legyek csak néma jel / Menhir mely sok-sok ezredéve állva / Nem tudja már ki építette fel / Kőből rakott kérdés amelyre Isten / Azóta sem felel” – írja, s közben kimondatlanul tudja: a felelet mégiscsak az, hogy a jel ott van a helyen, s századunk tragédiája, hogy a tudástól megittasulva a hitet nemlétezővé

döngölte az emberiség, s ha kérdés nincs, válasz sem lehet. Ezt a szellemi apagyilkosságot senyvedi, árvaságában panaszskodik és vádol: mintha fordítva történt volna. Ámbár végül is egyre megy, a pusztulás döntően skalár, nem pedig vektor mennyiség. „Mint fűszert, kőst szórta ránk a kint / Atyánk, s most nyeldes minket fuldokolva. / ... / Alig születünk, felragad magához – tagjainkat / Kitépi, s nyersen-véresen zabálja” – fogalmazódik meg a vád, ami inkább panasz, és annyiban remény, hogy lehetne másként is. Ahogyan a káromkodásban mindig ott a hit, csak a fonákjáról.

Baka költészetének ez talán az egyik legfontosabb sajátossága: a bizonyosság héján vándorol, hol a külső, hol a belső oldalon. Ez adja költészetének megragadó bizonytalanságát és biztonságát, ebből származik szüntelen tragikumérzete. Nincs se itt, se ott – *között* van, senki földjén, szabadon, kétségbeesetten. Ez a kettősség, ez a föloldhatatlan feszültség ott van az egészben, ott a részekben. Nemcsak abban, hogy szerelem és csömör, élet és halál együtt méretnek, hanem a Pehotnij-versek fikciójában is, ahol a kétlelkűen megélt magyar-orosz viszony kísért. Egyfelől a *ruszók haza*, ami kijár a zsarnokságnak, a megszállóknak, másfelől az a tény, hogy második otthonukat a világirodalomban mégiscsak orosz földön kereshetjük. Turgenyev köd és füst lepte őszi erdőiben, Dosztojevszkij lepusztult sugárútjain, a Jeszenyin szemében tükröződő törékeny falvakban. S közben nincs borzongatóbb se, mint a Karamazovok szentségbe oltott pánszlávizmusa, Tolsztoj kozákjainak őseréjű vadsága s a mi vérünkben is való nagy önpusztítók, a Jeszenyinek, Majakovszkijok sorsának tragikuma. Ehhez jön a közvetlen, történelmi tapasztalatokból elővérző szorongás és viszolygás: a Petőfibé tépő dzsidától a malenykij roboton át '56 idecsörömpölő tankjaiig.

Baka-Pehotnij ennek a világnak a szülötte, kétlelkű maga is: a történelem egérfogójában vergődve és megélve az emberi létezés elvont kettősségét. A föld és az ég fia ő is, aki egyszerre éli jelenét és az örökkévalóságot. Teljes lényével van jelen, s közben kívülről is látja magát, egyszerre ironikus és halálosan komoly. Ahogyan Baka részéről ilyen a fikció, úgy annak zárt rendszerén belül sem más a primer világ és az arra épülő reflexiók viszonya. S ami ismét csak körkörösén összeérve és egymásra csúsza mind ebből következik: a szakrális és a profán szétválaszthatatlan: „Téli út. Cuppog a hó az Isten / Kődnemezcsizmája alatt.” És aztán: „Az én csizmam lyukas.” Mindez már átvezet ahhoz az iróniához, ami a Pehotnij-versek napi vonulatának meghatározója. Egy lepusztult birodalom fennkölt álságai között a kisszerűség, a minden részletből sugárzó nyomor és embertelenség jelenik meg ebben, ahogyan egymásra játszik értéket és silányságot, jelszóparádét és valóságot: „A vérszag úgy üt át a parfümön / Ahogy kötéseken a vér maga / De még belül vagyunk a bűvkörön / Még

szól a drága bécsi zongora / Majd puskatussal törnek ablakot / Szuronyra tűznek mindegy férfi nő / De csak ha minden húr elhallgatott / A bolsevik művészettisztelő.”

Külön tanulmányt érdemelne ez is: hogy Baka miként hitelesíti ezt a Pehotnij-világot, hogyan fogalmaz-teremt autentikusan orosz, sőt szovjet közeget, miliót – amelyben eredetinek hat minden. A bolsevizmus vöröse és koszból, koromból, fantáziahiányból összegyűlt fölmosóvíz-szürkéje ugyan mifelénk sem volt ismeretlen, de az originális moszkvai-leningrádi tónusok kikeveréséhez már mégiscsak több kell. Rendkívüli beleérző képesség, a megmintázni vágyott közeg bensőséges ismerete s a parodisztikus készség olyan különleges adomány, amellyel sikerül megteremteni a távolságot és megőrizni az azonosulás esélyét. Így azok a toposzok, amelyek e világ ábrázolásakor Zsivágó doktor óta elkerülhetetlenek, csak eredendő koszlottságot, nem pedig művészi kopottságot tükröznek.

A *Pehotnij-testamentum*, bármennyire is címadó, nem csak egy vers, egy ciklus, egy vonulat. Ez Baka költészetének, az abban formálódó világmodellnek archimedesi pontja, de mégiscsak része. Így egyszerre meghatározó és determinált. A kötet záró sorai adnak kulcsot a megértéshez: „Angyalkürt ébreszt vagy az Auróra / Ágyúzava, mindegy lesz énnekem, / S az is, hogy mennybe szállok vagy pokolra / Taszít alá közömbös végzetem.” Ez a mindegy a lemondásé, az elfogadásé, nem pedig a közönyé. A közömböség a végzeté, s annak mindegy, hogy hova taszítja a halandókat. És valóban: ez a vers, ahogyan az egész Baka-költészet is, éppen arról szól, hogy semmi sem mindegy. Sem az életben, sem a halálban.

A költő, aki eljut a legtöbbig, mikor már nemcsak tudja, hanem éli is, hogy lehet kéj a bánat, s bánat a kéj, megteszi a mindentudás felé a következő lépést is: kimondja, hogy nincs megfejtése ennek a létnek, s még az esetleges lehetetlen mindentudás sem magyarázat. Tiszta logika ez, és tiszta költészet, amelyben a párhuzamosok bizonyosan találkoznak. „Dido, királynőm, gyűlölöm e földet” – mondja, s rajongani ennél jobban nem lehet. Baka tudja: nemcsak az ember fáj a földnek, hanem fordítva is. Mert a föld maga a kíméletlen valóság, az idő, szemben a fölszárnyaló lélek örökkévalóságával. Marad a szerelem mint végső menedék, amelyből születni s amelybe belehalni kell. Test és lélek találkozása, két emberé, és önmagával egyetlené, aki ebben foghatja össze személyisége szerteszt kódorgó töredékeit, s magára is csak akkor találhat, ha másra. Kozmikus jelentésű pillanat, *megmindenülés*: a megsemmisülés totális negációja, amelyben megvalósul a lehetetlen vágyakozás: „bár ki tudnám zökkenteni az időt”. S ezért írhatja Baka: „Öled a halálon ütött seb.”

Mindebben a mindenkori versírók banalitásaiból igazság születik, az igazságból pedig nagy költészet. Kíváncsiság arra az elrendeltetett pusztulásra,

amit életnek neveznek, s ami eleven sebek sorozata, amiket olyan kíváncsisággal lehet dédelgetni, ahogy a gyermek a térdén a vart: hogy a vér bíbora vagy az újjászületett bőr fehéres rózsaszíne van-e alatta. S ehhez a tudáshoz vezet a gyönyörűséges fájdalom, ahogyan a bogarak kitinpáncéljára emlékeztető, kemény és rugalmas, élő és holt, saját és mégis idegen héj lekapartatik, mert nem lehet tudni, hogy honnan vezérlődnek a kapirgáló ujjacskák. Mindebben a pusztulás és újjászületés, a búcsú és a találkozás egybeolvad, s világossá válik: amit a létezés tragikumának vélünk, az az értelme. S ez, ahogyan Baka bizonyítja, fordítva is igaz.

Hitel, 1994/12.